

FIGYELŐ

Beszámoló a 2. Országos Bibliográfiai Értekezlet előkészítéséről. 1987. október 14-én az MKE Bibliográfiai, valamint Könyv- és Könyvtártörténeti Bizottságának közös szakmai rendezvényén javaslatot tettem a 2. Országos Bibliográfiai Értekezlet megrendezésére. A jelenlévő kollégák egyetértettek velem és megbíztak, hogy a potenciális rendezőknek továbbítsam a javaslatot.

Mint a Bibliográfiai Bizottság elnöke, levelet írtam a Művelődési Minisztérium Könyvtári Osztálya vezetőjének, az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága elnökének, az OSZK főigazgatójának és az MKE elnökének, illetve személyesen is tolmácsoltam a Bizottság óhaját. Valamennyien kedvezően reagáltak, és támogatásukat ígérték.

A következő év első harmadában, a Könyvtári Osztály hivatalos felkérése alapján megalakulhatott az előkészítő bizottság, amely 1988. június 18-án tartotta első munkamegbeszélését. A bizottság elnöke dr. Kulcsár Péter, az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának elnöke. Tagjai: dr. Balászné Veredy Katalin az Országgyűlési Könyvtár főigazgatója, Gomba Szabolcsné dr. a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtárának főigazgatója, Győri Erzsébet osztályvezető, az OSZK KMK igazgatóhelyettese, dr. Kertész Gyula az OSZK Retrospektív Bibliográfiai Osztályának vezetője, Lisztes László az MKE Bibliográfiai Bizottságának elnöke. 1989. január 11-én került sor a második tanácskozásra, s ezen már dr. Ferenczy Endréné az OSZK igazgatója, és adminisztratív titkárként az OSZK munkatársa Hajdú Livia is részt vett. A két időpont között körvonalazódott az országos értekezlet célja, programja, helyszíne, időpontja, az előkészítés és lebonyolítás rendje. Ezekről szeretnék röviden tájékoztatást adni.

Közel három évtizede, 1961. szeptemberében volt Gödöllőn az első bibliográfiai értekezlet. Azóta lezajlott egy nemzedékváltás, és a hatvanas évek elején még fiatal szakemberek a következő években szintén átadják a stafétabotot fiaik kortársainak.

Mintegy 200 tájékoztatási szakembernek a részvételével véleményt kellene mondani az értekezleten néhány alapvető kérdéstről:

Vajon mire jutott az elmúlt évtizedekben a hazai tájékoztatási és bibliográfiai tevékenység elméleti és gyakorlati szempontból? Milyen teljesítmények és kudarcok kísérték bennünket? Hol tartunk ma a tájékoztatás megszervezése terén élenjáró országokhoz viszonyítva? Mit csinálhattunk volna másként, és mit jobban?

Az információáradatban megálljuk-e a helyünket? Megvannak-e azok az eszközeink, amelyek az információkat rendszerbe foglalják, és a potenciális felhasználókhoz továbbítják? Ott vannak-e a megfelelő adatbázisok, ahol a bennük felhalmozott ismereteket, tudományos eredményeket hasznosítják is?

Egységes rendszerként működik-e a hazai információtermelés? Egymásra figyelő szakmai információs rendszerek alakultak-e ki, vagy kapcsolatok nélkül működnek, sok-sok műveletet újra és újra megismételve.

A nemzeti dokumentumtermést leíró és analitikus bibliográfiai rendszerek, a szakbibliográfiák, a helyismereti bibliográfiai rendszer, a különböző dokumentációs termékek tartalmilag és formailag milyen

viszonyban vannak egymással jelenleg? Hogyan látjuk a jövőjüket? Hogyan tehető hatékonyabbá és gazdaságosabbá a tudományos tájékoztatás országosan?

Mit fogadunk el folytatható hagyománynak, mit tekintünk akadálnak a továbbhaladásunk előtt?

Többek között ezekre a kérdésekre kellene megfelelnünk 1990. augusztus 21–23-a között Debrecenben, a KLTE Központi Könyvtárának vendégeiként. A három napot elsősorban a vitákra szánánk, az előadások és korreferátumok szövegét minden résztvevő előre megkapná.

Számítunk a Művelődési Minisztérium és az MTA I. Osztályának anyagi támogatására, az OSZK és az MKE szellemi és erkölcsi közreműködésére. Reméljük, hogy fel tudjuk kelteni az érdeklődést a rendezvény iránt, bízunk a tanácskozás szakmai sikerében.

LISZTES LÁSZLÓ

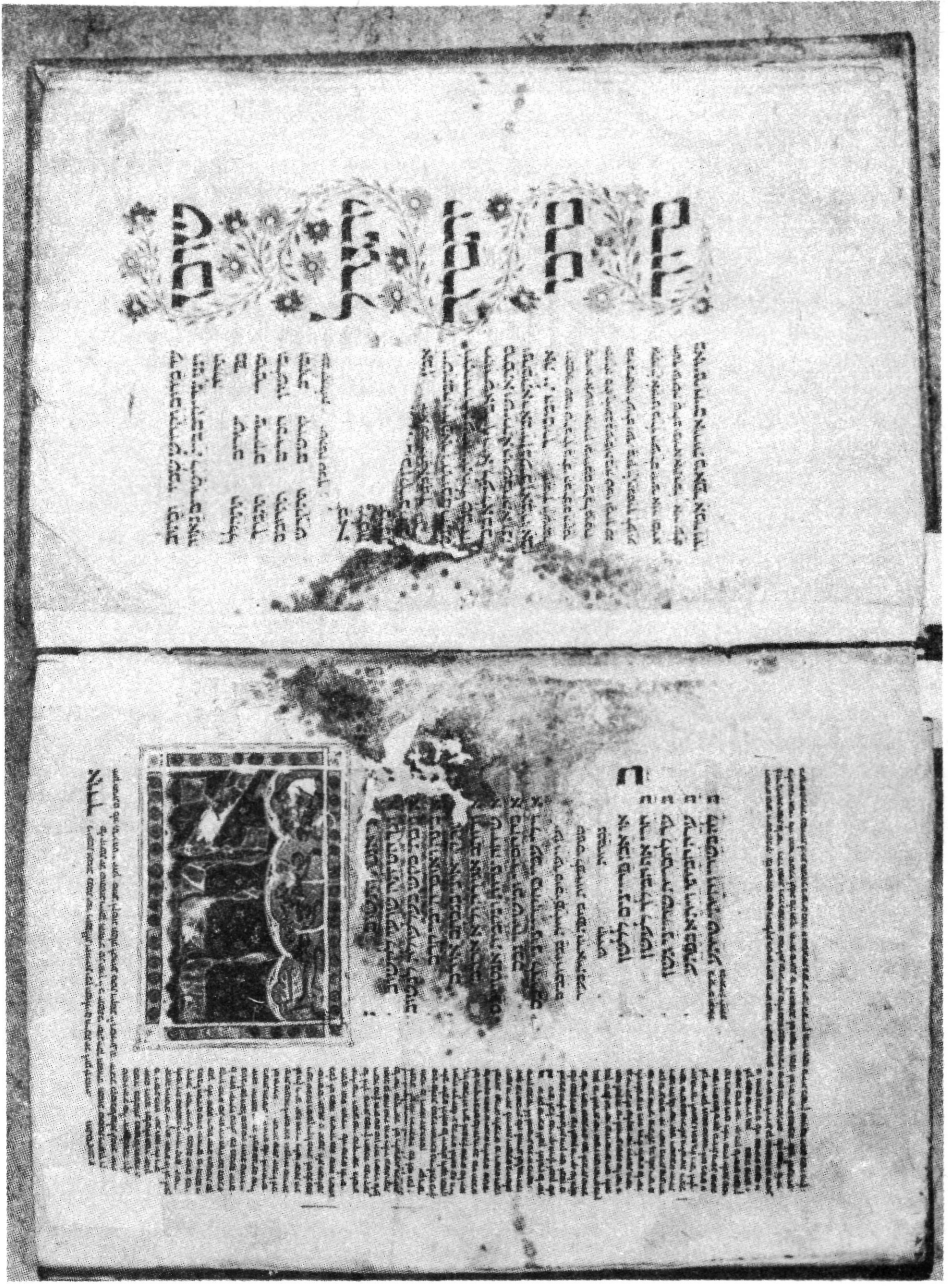
Két XIV. századi héber kódex restaurálása. A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének egyik értékes héber kézirata az A 422 jelzetű illuminált pergamen kódex, amely a Kaufmann hagyatékból származik.

Kaufmann Dávid — a budapesti zsidó papnevelő teológiai iskola tudós tanárának — 1899-ben bekövetkezett halála után édesanyja, fia értékes könyvritkaságokat tartalmazó könyvtárát az MTA könyvtárának ajándékozta. A hagyatéék többek között 1066 nyomtatott héber könyvet, 9 ősnymtatványt, és 591 kéziratot tartalmaz. A kéziratok egyik legbecesebbje a 422-es Kaufmann Haggadah. A „haggadah” szó tanítást jelent, pontosabban a régi rabbik írásmagyarázatait nevezték így. A Haggadah a zsidó húsvét ünnepi olvasmányai közé tartozott. Mint önálló könyv, a VIII. század körül bukkant föl először. A zsidó művészek szívesen illusztrálták. Jónéhány illusztrált Haggadah található a világon nyilvános és magánkönyvtárakban. Eddig három Haggadah hasonmás kiadás jelent meg. Az első egy spanyol Haggadah, ezt Szarajevói Haggadah-nak nevezik, mivel 1894-ben találták meg a Szarajevói Nemzeti Múzeumban, és egy spanyol eredetű zsidó családtól került oda. A második az ún. Darmstadti Haggadah, amely jelenleg a darmstadti könyvtár tulajdona. A harmadik a Kaufmann Haggadah, a hasonmás kiadás 1956-ban jelent meg Budapesten. (A 422.) Nem tudjuk, hogyan került Kaufmann gyűjteményébe.

Az eredetire vonatkozó elképzelések különbözőek, van aki spanyol, van aki délolasz eredetűnek tartja. Scheiber Sándor professzor a spanyol eredet mellett érvel, de felismerni vél rajta olasz és francia hatásokat is; a XIV. század harmadik negyedéből eredezteti.¹ E haggadah illusztrációit három csoportba osztja: 1.) bibliai jelenetek, 2.) történeti jelenetek, 3.) Seder szertartásokat ábrázolók. A bibliai jelenetek sorrendje helytelen, a szokástól eltérően bibliai képek vannak a kézirat elején és végén és ezek balról jobbra haladnak előre. Scheiber professzor szerint ez a kódex átkötésekor az íveket rossz sorrendben állították össze. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy az egész oldalt betöltő bibliai témájú festmények a kézirat végére kerültek. Scheiber Sándor azt is megjegyzi, hogy az illusztrációkat készítő művész valószínűleg erős keresztény hatás alatt állott. Ennek néhány jelét felsorolja: pl. sok a képeken a fedetlen fejű alak, a koporsó leplét asszonyok is viszik, az emberek térdelnek ima közben, stb. Kaufmann megállapítása szerint a kézirat illusztrációin észak-olaszországi művészet hatása érezhető, például az építészeti elemekben olasz gótikus formák láthatók, de francia hatást is felfedezni vél, például a képek hátterének gazdag ábrázolásában.

A kézirat erősen sérült állapota miatt került az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló laboratóriumába, 1985-ben. Restaurálása 1987-ben fejeződött be. A kódexlevelek mérete: 18,5 × 22 cm, pergamenre írott, 60 lapot tartalmaz (120 oldal). David Heinrich Müller és Julius von Schlosser *Die*

¹ *The Kaufmann Haggadah*. Facsimile edition MS 422 of the Kaufmann collection in the Oriental Library Hungarian Academy of Sciences. Intr. Alexander SCHEIBER. Budapest, 1957. Akad. K. 55 p. I mell. 29 p.

Az A 384. kódex egyik levele restaurálás előtt.

Haggadah von Sarajevo című, 1898-ban Bécsben megjelent munkájukban a 187–199 oldalakon ismertetik az A 422-es jelzetű Haggadát. Weiss Miksa e műből veszi adatait,² amikor leírja: a kézirat sérült és leveleit megcsönkítetták, körülvágták. A körülvágás tehát még 1898 előtt történhetett, feltehetően a lapszéli sérülések eltüntetése céljából, egy újrakötés alkalmával. Talán akkor kapta a kódex azt az egyszerű pergamen borítót, amely a restaurálás előtt is fedte. A durva körülvágás következményeként a lapszéli díszítések jelentősen megcsönkultak, az alakos ábrázolásoknál sokhelyütt a figura fele is hiányzik a képről. A hiányok mértékét csak találgatni tudjuk, valószínűleg 1,5–2 cm lehet. A levelek alsó sarkai kb. egyharmad részben — feltehetően a használat következtében — erősen sérültek, csonkák. E helyeken a pergamenszélék megbarnultak, elszarusodtak, igen törékenyek. Helyenként ujjnyomoktól zsírfoltok és nedvességfoltok szennyezték a lapokat. Az egész oldalakat betöltő ábrázolások hátlapjait a miniatör üresen hagyta. Több ilyen lapon foltot hagyott a kódex gerince felől a kasírozásnál befolyt enyv. Az íveket a könyvkötő hat keskeny pergamen szalagra fűzte fel és ezeket a szokásos módon átbújtatva a pergamen borítón, ily módon rögzítette a könyvtestet a papírral bélelt borítóhoz. A szakadozott leveleknek cellul szalagokkal való „javítása” már a legutóbbi évek, esetleg évtizedek folyamán történhetett. Az öntapadós műanyagszalagoknak azon tulajdonsága, hogy a ragasztóanyagban lévő lágyítószer idővel megsárgul, kivándorol és csaknem mindig oldja az alatta lévő tintával írott szöveget, ez esetben szerencsére nem okozott jelentékeny kárt. A cellul szalagok ugyanis ezáltal nem fedtek le írást vagy miniatúrákat, a pergamen azonban e helyeken sötétebb sárga színt kapott.

A kéziratához szokatlanul vastag pergament választottak, bár akad a levelek között vékonyabb is. A pergamen megkeményedett, kissé hullámos és túlságosan kiszáradt. A 16. levél erősen ráncos, deformált, a pergamen itt eredetileg is hibás lehetett, mégis írtak rá. E lapon nincs miniatúra, sem egyéb díszítés. Sokhelyütt apró lyukak formájában rovarrágás nyomai láthatók.

A kézirat tintája csak néhol kopott vagy sérült, a miniatúrák és lapszéli díszítések festékei azonban igen kopottak, töredezttek, repedeztek, vagy leváltak. A restaurálás megkezdése előtt készült tinta- és festékvizsgálat eredményei szerint³ a tinta arab mézgas kötőanyagú, lámpakorom-fekete. Ugyanezzel a tintával, erősebben hígítva — vázolták fel a képeket, rajzolták elő a geometrikus mintákat és keretezték befejezésül a kész, aranyozott betűket. A rajzok elkészítése után szokatlanul vastag — kb. 2 mm enyves krétaalapot raktak fel. A krétát igen kevés — csak mikroszkóp alatt látható — azurittal, okkervörössel és lámpakorom feketével színezték csontszínűre. Erre tojásfehérjével ragasztották rá az aranyfüstöt amelyet felpolíroztak és körülvágtak. Ezután a díszítés alapszínét festették fel, majd a színeket végül az aranyozott betűket feketével keretezték és többnyire ólomfehérből álló pontsorrall díszítették.

A miniatúrák készítésekor az aranyozás alá bóluszt is használtak. A pigmentek és festékek: ólomfehér, minium, malachit, rézöld, okkervörös, lámpakorom-fekete; a bordó, rózsaszín és liláskék az analízis szerint szerves festékek. A pigmentek kötőanyaga arab mézga és tojásfehérje keveréke. A festékek közül a bordó folium és a zöld malachit átvértett a pergamen tulsó oldalára. Elsősorban az utóbbi erősen töredezett és kopott. A túl vastagon felvitt alapozás következtében az aranyozott betűk kitérdeztek, itt az aranyozás hiányos. Ezeket a hiányokat valamikor pótolni akarván, arany illetve -barnásszínű (bronz?) festékekkel festették be e helyeket. A restaurálás során kiderült, hogy a lekopott festékekhez is hozzányúltak, elsősorban a kéket és vöröset próbálták javítani. E helyeken a festékek árnyalata és oldhatósági tulajdonságai különböznek az eredeti festékektől. Pontosabban: míg az alkohelok közül a metanol az egyetlen, amely nem oldja sem a tintát sem az eredeti festékeket, az az utólag felvitt kék színt és néhol a bordót is kismértékben — az idő függvényében egyre jobban — oldja.

A festékek oldhatósági próbái után a könyvtestet kiemeltük a puha pergamen kötésből, a levelek hibás számozását megszüntetve, újraszámoztuk a fóliókat, ezután szétbontottuk a kéziratot íveire. A poros, piszkos pergamen felületét — a festett felületeket kivéve — kíméletesen radírpörrel, az erősebb, zsíros szennyeződések elektromos radirozógéppel tisztítottuk meg. Ezután a cellul szalagokat acetonnal

² WEISS Miksa: Néhai dr. Kaufmann Dávid tanár könyvtárának héber kéziratai és könyvei. Budapest, 1906. Nyomt. Pozsonyban.

³ Az analízist Szabó Zoltán végezte el, az adatok szakvéleményéből származnak.

Az A 384. kódex ugyanazon levele restaurálás után.

nyomtalanul sikerült eltávolítani. A repedezett aranyozásokat saját kísérleteink alapján készített tojásfehérje emulzióval — nagyító segítségével — akvarell ecsettel, több rétegben bevontuk. Az emulzió összetételében hasonló az aranykészítésénél használatos alapozóhoz. Behatol a repedésekbe és jól rögzíti a leválni készülő részecskéket. Ezután rögzítenünk kellett a labilis festékrétegeket is, és ki kellett simítanunk a hullámos leveleket, hogy csökkenjék a hullámosodás következtében fellépett felületi feszültségkülönbség, amely egyik oka lehet a festékrétegek repedezésének és leválásának. Ugyanakkor szerettük volna a túl kemény, merev, kiszáradt pergamenleveleket valamennyire relaxálni, lágyabbá tenni. Mindezt úgy akartuk elérni, hogy a sérült miniatúrákat és a pergamen hordozót minél kíméletesebb és minél rövidebb ideig tartó kezelésnek vessük alá. Elsődleges szempontunk az volt: úgy használjunk, hogy közben ne ártsunk. Olyan tervet dolgoztunk ki, amelynek segítségével az említett három célt egyetlen munkafolyamatban valósíthatjuk meg. Mivel a pergamenkéziratot a festékek és tinta rendkívüli vízzel szembeni érzékenysége miatt óvni kellett a nedvességtől, és mivel tudtuk, hogy metanol az egyetlen oldószer, amely — rövid ideig tartó kezeléssel — teljesen veszélytelen, a következő módszert alkalmaztuk: a kéziratot a restauráló műhely klímájában kondicionáltuk néhány héten át, majd a leveleket a következő fürdőbe helyeztük 5—10 perc időtartamra, állandó megfigyelés alatt: Hidroxipropil-cellulózt (Klucel M) 2%-os arányban oldottunk metanolban, a leveleket külön-külön védőpapírra helyeztük és így merítettük be a fürdőbe. Kivétel után a „Bondina” (angol gyártmányú poliészter) lapok közé tett leveleket filek és deszkalapok között kissé lenehéztve szárítottuk, közben gyakran ellenőriztük állapotukat. A „Bondinát” és fileket cserélgetve, a nyomóerőt súlyok segítségével lassan emeltük. A levelek így lassan megszáradva, tökéletesen kiszáradtak. A hidroxipropil-cellulóz láthatatlan, finom eloszlásban rögzítette a labilis festékréteget. Az eredetileg kemény, merev pergamenlevelek hajlékonyabbá, rugalmasabbá, lágyabb fogásúvá váltak.

Hátra volt még a sérült pergamen restaurálásának feladata. A szakadásokat, a betűk sérült részein aranyverőhártyával (teljesen átlátszó valódi bőr, marhavakbélhártya) fedtük be, rizskeményítő és kevés polivinilacetát ragasztó keverékét használtuk ragasztóként. A lapok sarkainál nagyobb hiányok voltak, ezeket új írópergamenrel egészítettük ki. A kisebb hiányokat, rovarrágásokat pergamenpéppel restauráltuk. A kézirat konzerválása és restaurálása a csonka részek kiegészítésével és teljes, több hétig tartó, szárításával be is fejeződött. Ezután az íveket japánpapírból készült előzékkel ellátva pergamenzalagokra felfűztük, majd új félkemény pergamenkötést készítettünk. Hogy megakadályozzuk a pergamen túlságos „mozgását”, kötőszalagokkal szorosan összekötöttük a táblákat és a kéziratot védelem céljából kartonokban helyeztük el.

Az A 384-es jelzetű, héber kézirat szintén Kaufmann hagyatékával került a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményébe, a már említett Weiss féle katalógus szerint a kódex délnémet területen keletkezett, 1320 körül. Német rítus szerinti — azaz a Németországban szokásos rendszert követő —, nagy ünnepekre készült imakönyv, héberül *mahzor*. A mű eredetileg három kötetből állott. A Keleti Gyűjtemény tulajdonában lévő jelen kézirat az első kötet, a másodikat a British Library-ben, a harmadikat az oxfordi Bodleianában őrzik.

Az A 384-es jelzetű kötetet 1987—88-ban restauráltuk az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumában. A kézirat illuminált, pergamen lapjainak száma 251, a lapméret 33 × 22 cm. Feltehetően még Kaufmann Dávid köttette be jelenlegi borítójába. Egyszerű, világosbarna egészborrkötés fedi a könyvtestet. A kötés elég jó állapotban maradt meg. A könyvkötő az íveket gerincnél három helyen befűrészelte, majd kenderzsinegre fűzte fel. A kézirat tintája lámpakorom-fekete, jól konzervált állapotban maradt meg, az illusztrációk, miniatúrák ásványi illetve növényi eredetű színezékei azonban egyes helyeken elmozdoltak, illetőleg átvértek a túlsó oldalakra. Az aranyozás néhol repedezett, vagy hiányos, lepergett. A kéziratot valamikor, még újrakötése előtt, a gerinc felől behúzódott nedvesség érthette, ennek következtében penészgomba és baktériumok (feltehetően sugárgombák) támadták meg a pergament. Az első 25 lap különösen erősen megsérült, fejnél csonka, a levelek középtáján sötétlila elszíneződések, foltok keletkeztek. E helyeken a szövegben is lyukak, hiányok vannak. A sérült részekre — valószínűleg a kézirat újrakötésénél — vastag papír illetve pergamen kézirat-töredékeket és bélyegragasztó foltokat ragasztottak. A foltok részben az írást is lefedik. Rajtuk a

Az A 422. kódex egyik dúsán díszített lapja.

Az A 422. kódex egyik restaurált lapja.

ragasztókedvelő kenyérbogár lárváinak rágásnyomai láthatók. A gerincnél az elkorhadt ívközepeket túlságosan vastag papírcsíkokkal erősítették meg, ez a pergamen ráncosodását okozta. Az ívek felfűzése után a gerincet még csontenyvvvel is vastagon bekenték.

A restaurálás megkezdése előtt a könyvtestet kiemeltük a táblából, a gerincről a vastag enyvréteget metilcellulóz oldattal megpuhítottuk, majd eltávolítottuk. A kéziratot ezután íveire bontottuk. Eltávolítottuk a kézirat sérüléseit sok helyen lefedő pergamen- és papírdarabkákat.

A kódex fertőtlenítését para-klór-meta-krezol (Preventol CMK) etilalkoholos oldatával végeztük, úgy, hogy a levelekre egyenként porlasztottuk rá a folyadékot. A fertőtlenítőszer preventív védelmet is nyújt a későbbi újrafertőződésekkel szemben. Csak az erősen hullámos és deformált lapokat (16 levél) kezeltük az A 422 jelzetű kódexnél leírt módon metanol fürdőben.

A portalanítás, radírpórral való óvatos tisztítás után a repedezett valódi arany diszítéseket a már említett tojásfehérje emulzióval rögzítettük.

A sérült festékrétegekre akvarell ecsettel széntetrakloridban oldott kosmolloid viasz vékony rétegét vittük fel, rögzítés céljából.

Ezután a csonka pergamen levelek kiegészítése következett. Sok levelet a gerinc felől csak a vastag enyvréteg, vagy papírcsíkok tartottak össze. A tisztítás után ezekből az egyes lapokból pergamen csíkokkal és aranyverőhártyával íveket kellett készíteni.

A mikroorganizmusoktól károsodott, meggyengült és hiányos pergameneket új módszerünkkel, az ún. pergamenöntéssel egészítettük ki. Az eljárást néhány éve jó eredménnyel alkalmazzuk a pergamen kéziratok restaurálásánál.⁴ A pergamenpépet pergamen és japánpapírokból készített víz és etilalkohol elegyében duzzasztott rostokból, természetes ragasztóanyagok és fertőtlenítőszer hozzáadásával készítjük. A pergamenöntés művelete vákuumasztalon történik, röviden így: a vákuumasztal perforált plexi üvegből készült lapjára poliamid szitát, erre egy finomabb selyemszitát helyezünk és ráfektetjük a megfelelő kezeléssel előkészített pergamenkéziratot. Etilalkohollal — porlasztással — kissé megnedvesítjük, megindítjuk a légszivást, így a levél a perforált lapra simul. A hiányos helyekre csőrös flakonból ráöntjük a pépet, amely ott szétterül és a légszívás hatására a nedvesség nagy része távozik. Az asztallap alulról átvilágítható, így jól láthatóak a hibás helyek. A pergamen megírott részeire nem kerülhet pép. A kiegészített levelet a selyemszitával együtt leemeljük a vákuumasztalról és nemezlapok között tovább szárítjuk, majd lassan, óvatosan emelve a nyomás erősségét, szűrőpapírok között préseljük. Néhány hétig tartó száradás után a levelekből íveket készítettünk, ezeket kenderzsinegre felfűztük, a szokásos módon elkészítettük a könyvtestet és a konzervált, javított bőrkötésébe visszahelyeztük. A kézirat sérüléseit korábban takaró papír- és kéziratfödredékeket megtisztítottuk és konzerváltuk, végül a restaurálás folyamatának leírását tartalmazó dokumentációval együtt a kódex visszakerült eredeti őrzőhelyére.

A restaurált pergamen kéziratokat az előírásoknak megfelelő klimatikus viszonyok között kell tárolni; 55–60% relatív légnedvességű raktárban, 18–20°C hőmérsékleten, óvni kell a jelentősebb hő és páratartalom ingadozásoktól. Ilyen körülmények között a pergamen nem fog újra hullámosodni, deformálódni és a miniatúrák is még évszázadokon át épek maradnak.⁵

BRÖTHYNE KOZOCSA ILDIKÓ

⁴ Ildikó BRÖTHY KOZOCNA, Dr. Teréz SIPOS RICHTER, Györgyi SZLABEY: *Report on Parchment Codex Restoration by Parchment and Cellulose Fibre Pulp*. ICOM Committee for conservation 8th Triennial Meeting. Reprints, Sydney, Australia. 6–11. September 1987. Vol. II. p. 641–648.

⁵ Köszönettel tartozom Ormos Istvánnak, a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteménye munkatársának, aki a kéziratokról értékes adatokat közölt velem. Ezek az információk igen nagy segítségemre voltak a restaurálás megtervezésénél és végrehajtásánál.